

IDEA NÁRODNÍHO DIVADLA

František Černý

[1]

V literatuře o Národním divadle v Praze, právě tak jako v pramenech programové povahy, např. v různých dobových manifestech, slavnostních projevech, publicistických statích, věnuje se velká pozornost tomu, čím se budování reprezentativní scény českého národa stalo mimořádným jevem v dějinách světového divadelnictví, a téměř se přechází skutečnost, že akce našich předků za Národní divadlo v Praze byla součástí úsilí za vybudování Národních divadel v řadě evropských zemí. Vznikání Národních divadel — či jinak nazvaných scén podobných funkcí — byl jev příznačný pro Evropu od 2. poloviny 18. století až po počátek 20. století. Teprve po roce 1900 můžeme pozorovat podobné úsilí i v Latinské Americe a v některých zemích Asie i Afriky. Studium připomenuté literatury — a také zmíněných pramenů — ukazuje dále, že se malá pozornost věnovala i průzkumu života ideje Národního divadla v českém prostředí. Proto bychom rádi zaměřili pozornost právě těmito dvěma směry.

První divadelní instituce, která měla být — a skutečně se také stala — *reprezentativní scénou evropského národa* — bylo Théâtre Français, přezvané později na Comédie Française, které vzniklo v roce 1680 v Paříži z příkazu krále Ludvíka XIV. sloučením několika předních pařížských souborů. Byla to zároveň, protože Francie byla národnostně kompaktní stát, první státní reprezentační divadelní scéna na světě.

Existence scény, která hrála v řeči francouzského národa na vysoké úrovni — a v dobrých podmínkách — pouze francouzské texty, působila iniciativně na jiné národy, a to tím spíše, že vliv mocné Francie na Evropu byl v 18. století i v mnoha jiných směrech velice silný.

Vlastní zápasy o vznik národních divadel evropských národů, jakkoli ovlivňované příkladem pařížského státního divadla, začaly však až o osmdesát let později v Německu na zcela jiné třídní základně. Po jakémisi teoretickém prologu, který představuje Schlegelova stat' Gedanken zur Aufnahme des dänischen Theaters z roku 1764, bylo 22. dubna 1767 zásluhou sdružení dvanácti měšťanů a kupců založeno v Hamburku *Národní divadlo* tehdy do mnoha států ještě roztržštěného německého národa.^{1/} Jeho prvním dramaturgem se stal Ephraim Gotthold Lessing, osvícenec, který stál zřejmě v pozadí celé akce.

Iniciativa přicházející z Hamburku vycházela z *měšťanských pozic*. Ti, kdož v tomto městě otevírali Národní divadlo Němců, vystupovali polemicky proti obecně přístupným profesionálním divadelním dvorním institucím, které po roce 1700 po Evropě budovali feudálové. Dvorní divadlo — Königliches Theater nächst der Burg — zřídila v roce 1741 i císařovna Marie Terezie ve Vídni.^{2/} Jestliže tyto dvorní scény v zásadě reprezentovaly vládnoucího feudála, tedy jedince, pak Národní

divadlo mělo reprezentovat — a také sjednocovat — celý národní kolektiv. Jevištní řečí měl být jazyk toho či onoho národa. V německy mluvící oblasti byl veden boj za právo němčiny před italštinou a francouzštinou, které jako módní řeči aristokracie opanovaly dvorská divadla, v slovanských zemích hlavně proti němčině.

Národní divadlo však mělo být nejen pravým protikladem reprezentačních divadelních scén na evropských panovnických dvorech, které se od roku 1700 velmi rozšířily, ale i divadel feudálů menšího významu. Někteří příslušníci této třídy si nejednou budovali vlastní divadlo, do nichž měl vstup pouze nevelký počet diváků z jejich vrstev a z řad jejich úřednictva. Výjimečně otevírali však tito aristokraté už i veřejně přístupná divadla, v nichž mohl vidět činohry a zpěvohry každý, kdo na to měl. V českých zemích první takové veřejně přístupné operní divadlo založil v roce 1701 v Praze hrabě František Antonín Špork.^{3/} Jan Vondráček uvádí ve svých *Dějínách českého divadla I* zajímavou zprávu, že hrabě Černín dokonce už v roce 1698 chtěl v Praze postavit velké operní divadlo (Opera Haus).^{4/}

Úmysl reprezentovat větší sociální celek, ne jen zámožného a mocného jedince — feudála, nalézáme před vznikem hnutí za budování Národních divadel, tj. do poloviny 18. století, pouze ve snahách *zemských sněmů* budovat tam či onde divadlo a pak ve snahách některých *městských správ*. Tak např. zásluhou vedení Starého Města pražského bylo už v roce 1738 otevřeno Divadlo v Kotcích.^{5/} Hamburská iniciativa navazovala tedy v jistém smyslu na počiny sněmů i městských správ v některých zemích a městech, zároveň však s nimi i polemizovala, protože měla na mysli divadlo, které by reprezentovalo všechny příslušníky národa. Národní divadlo mělo být institucí, která by se obracela na celý národní kolektiv a zároveň obrážela zájmy tohoto kolektivu.

Národní divadlo v Hamburku, otevřené 22. dubna 1767, záhy zaniklo. Už několik týdnů po jeho otevření se objevily vážné finanční potíže a různice v souboru, takže v prosinci 1767 byla jeho činnost dočasně přerušena. Znovu hrát se začalo až v květnu 1768. Celý projekt definitivně ztroskotal v listopadu téhož roku.^{6/}

Nezdar, který potkal hamburské divadelníky, nemohl však pohřbit ideu Národního divadla, protože budování takových scén se jevilo různým pokrokovým silám mnoha evropských národů jako společensky a politicky neobyčejně závažné. Protože ale buržoazie nebyla v druhé polovině 18. století ještě třídou ekonomicky i mocensky rozvinutou, neujímali se, po nezdaru v Hamburku, budování Národních divadel měšťané, ale někteří *osvícení aristokraté*, otevírající i svou jinou činností do jisté míry cestu rozvoji měšťanstva. Národní divadlo vzniká tedy v těchto zemích zásahem mocného feudála, většinou vladaře země, podobným způsobem jako roku 1680 ve Francii. Teprve po této přechodné etapě, spadající do rozhraní 18. a 19. století, přejde budování Národních divadel — téměř ve všech zemích — definitivně do rukou měšťanstva.

V přechodném období vznikly scény, které v sobě do jisté míry slučovaly *scénu dvorskou s divadlem typu Národního divadla*. V roce 1776 proměnil Josef II., působící tehdy jako spoluvladař své matky Marie Terezie, *Königliches Theater nächst der Burg* v Hof- und Nationaltheater.^{7/} Koncem 70. let ve Varšavě

zformoval se na dvoře krále Stanislava Augusta soubor zvaný Aktorowie J. K. Mci Narodowi nebo též Aktorowie Narodowi, který se přezval v Teatr Narodowy.^{8/} Roku 1779 kurfiřt Karl Theodor zřídil v Mannheimu — za podpory Dalbergovy a Ifflandovy — Das Mannheimer Nationaltheater.^{9/} V dubnu 1783 otevřel v Praze hrabě F. A. Nostic — Rieneck Das graf. Nostitzsches Nationaltheater.^{10/} A konečně od 1. srpna 1789 vzniklo v Berlíně — z příkazu krále Bedřicha Viléma II. — National-Königliches Theater zu Berlin či Königliches Nationaltheater.^{11/} Vznikaly i scény, které měly reprezentovat menší celky větších národů. Tak např. v roce 1776 bylo divadlo v Innsbrucku přezváno na K. u. Hof- und Nationalschauübühne.^{12/}

Termínu National-Theater, případně National-Schauspiel používalo se ve středoevropské oblasti také k označení jakékoli divadelní budovy a divadelního souboru /profesionálního, případně i neprofesionálního/, hrajícího pravidelně nebo nepravidelně v řeči obyvatel svého působiště. Jako příklad uveďme Olomouc, která si již počátkem 70. let 18. století otevřela Königliches städtisches Nationaltheater.^{13/} Ve středoevropské oblasti se touto řečí mínila většinou němčina, ač německy mluvící obyvatelstvo tu nemělo vždy většinu. V německé publicistice — i úřední řeči — mínila se jí však i řeč neněmeckých národů, jejichž profesionální divadlo se rodilo jen velice ztěžka.

Období, kdy hnutí Národních divadel v Evropě nesli někteří osvícení aristokraté, netrvalo však dlouho. Záleželo na rozvoji buržoazie té které země, kdy měšťanská třída začala ústřední divadelní scénu, hrající v rodné řeči, energicky — a úspěšně — prosazovat. V určitou chvíli proto scény vzniklé z příkazů aristokratů rezignovaly na úkol být Národním divadlem. Vídeňské divadlo se mění v roce 1817 v Burgtheater,^{14/} pražské Hraběcí Nosticovo Národní divadlo se proměňuje — změnou majitelů v roce 1798 — ve Stavovské divadlo^{15/} a v Berlíně se divadlo od 18. července 1811 opět nazývá Königliche Schauspiele.^{16/}

Idea Národního divadla, ač začala být proboužována v německých státech, se v této národní oblasti v důsledku veliké roztržitosti německého národa a patrně i pro velikou rozlohu, kterou německý národ obývá, neprosadila. Divadelní instituci typu Národního divadla — Deutsches Theater — pokusil se až v roce 1905 v Berlíně zříditi Max Reinhardt.^{17/} Podobný záměr asi sledovali i ti, kdo v roce 1919 otevřeli ve Výmaru Národní divadlo.^{18/} Obě instituce vznikly však v době, kdy německý národ již tvořil vyspělý národní a státní celek, takže výrazné politické funkce, které se od konce 18. století spojovaly s představou Národního divadla, nikdo od nich nežádal a neočekával. To ovšem neznamená, že v některých obdobích nebyly v některých německých státech významné divadelní scény, které silně působily na německou společnost a kulturu. Připomeňme např. Výmarské divadlo na rozhraní 18. a 19. století.^{19/}

Také jiné velké národy Evropy k vybudování svého Národního divadla v 19. století nedospěly. V těchto zemích /Španělsku, Itálii a Rusku/ vůdčími scénami země zůstala dvorská divadla, ovládaná více či méně dvorem až do pádu monarchie. Tyto scény vytvářely navzdory tomu nejednou i hodnoty celonárodního významu. /Viz např. moskevský Malýj teatr a milánskou Scallu./ Národnímu kolektivu těchto

zemí byly však většinou blízké jiné, demokratičtější scény, které vznikaly kolem těchto preferovaných reprezentativních útvarů. Také Anglie, jejíž vládnoucí dynastie žádným divadlem nedisponovala, nedospěla v 19. století k Národnímu divadlu. /Vzniklo až v roce 1962 v Londýně./²⁰/ Dvorské scény jako středisko divadelní kultury jen zcela výjimečně měly i menší země, např. Dánsko.

Zadíváme-li se do dějin evropského divadla, zjišťujeme, že program Národních divadel se z mnoha příčin neujal u velkých národů, ale naopak se plně rozvinul u *malých národů* — a především u národů slovanských.

Z menších evropských národů měli nejdříve svůj Teatr Narodowy Poláci. Velmi záhy získali své Národní divadlo také Maďaři /Nemzeti színház, 1837/ a Rumuni /1852/. V témže roce, kdy se v městě, které se teprve později stalo hlavním městem Rumunska, otevřelo Národní divadlo, zahájilo v Oslu /Kristiania/ provoz Kristiania Norske Theater. Roku 1870 začalo v Bergbomu činnost Suomalainen Teatteri /Finské divadlo/ a 1872 Nederlandsche Schouburg /Flámské divadlo/ v Antverpách a 1885 Vlaamsche Schouwburg v Bruselu.²¹/

Obraťme však nyní pozornost ke slovanským národům. Od konce 18. století usilovali o Národní divadlo českého národa Češi, podporovaní mj. i příkladem Poláků, avšak otevřeli je provizorně až v roce 1881 a definitivně — po požáru — 1883. /V roce 1862 vzniklo však v Praze tzv. Prozatímní divadlo, první samostatná profesionální česká scéna, která se stala ohniskem českého dramatického umění, ale za instituci typu Národního divadla považována nebyla./ Dříve než Čechům podařilo se Národní divadlo zřídit — už v roce 1869 — i v Bělehradě Srbům. Chorvati zahájili provoz v budově Zemského divadla roku 1895. V devadesátých letech 19. století dospěli k reprezentativní scéně také Slovinci. Bulhaři otevřeli 1891 Prozatímní Národní divadlo a v roce 1907 — v Sofii — Národní divadlo. Jako poslední dospěli k němu ve slovanském světě Slováci. Slovenské národní divadlo v Bratislavě vzniklo sice v roce 1920, avšak slovenská řeč se v něm začala výrazněji prosazovat až koncem 20. let.²²/

Celá řada malých evropských národů, ze Slovanů Poláci a Srbové, dospěla tedy k Národnímu divadlu dříve než Češi a také rychleji. I pro tyto národy zápasy o Národní divadlo — a pak jeho působení — byly politickou skutečností. I u těchto národů byl vznik divadla *podmíněn bojem národní společnosti vedené buržoazii za národní a státní svobodu*, tak jako ustavení jiných významných institucí celonárodní povahy, např. Národních muzeí, vysokých škol, kulturních a tělovýchovných organizací atp.

V tomto směru se tedy český případ neliší od podobných zápasů jiných menších evropských národů. Výjimečnost českého zápasu o Národní divadlo tkví však v tom, že zápas o ně se stal *ústřední politickou akcí českého národně osvobozenického hnutí v 19. století* a že bylo vybudováno skutečně *všemi vrstvami společnosti*, celým národem.

Lze říci, že v době, kdy Češi divadlo budovali, tedy před jeho otevřením, sehrálo toto divadlo svoji nejvýznamnější roli v českém národně osvobozenickém hnutí.

Na českém území se poprvé o *ideji Národního divadla* začíná hovořit počátkem 80. let, kdy se hrabě F. A. Nostic rozhodl vybudovat v Karolinské ulici na Starém Městě pražském velké divadlo. Tato budova, nazvaná *Hraběcí Nosticovo Národní divadlo*, byla v roce 1783 otevírána jako scéna s německou jevištní řečí, protože Nostic byl patriot územní, ne český, i proto, že české profesionální divadlo tehdy ještě neexistovalo. Nostic však v svolání k Pražanům už roku 1782 připouštěl, že divadlo otevře, bude-li prosperovat, všem řečem, což v Praze mohlo znamenat kromě italštiny, která byla stále řečí operního umění, jediné češtinu.^{23/} Nostic pak v lednu 1785 dal souhlas k českým hrám. Zdá se, že byl nakloněn myšlence, že Nationaltheater v Praze by měl mít více jevištních řečí: mezinárodně zavedenou italštinu pro opery a němčinu a češtinu jako řeč německého a českého obyvatelstva Čech.^{24/}

Národním divadlem českého národa se však velké divadlo v Praze na Ovocném trhu nicméně nestalo, i když se v něm za národního obrození konstitoval na profesionální základně český divadelní soubor, který významně zasahoval do českého společenského dění.^{25/}

V tutéž dobu, kdy hrabě Nostic v Praze otevřel velké divadlo, započal se — z *měšťanských pozic* — zápas za Národní divadlo českého národa. Češi, kteří o toto divadlo začali usilovat, nastoupili cestu, kterou se kdysi vydali v Hamburku, což mělo za následek, že k cíli šli jen velice zvolna a nesmírně dlouho. Akci za divadlo, které by reprezentovalo český národ, vzali zpočátku do rukou měšťané a v další fázi všechny vrstvy české společnosti. Idea Národního divadla, divadla všech členů národa, byla v Čechách a na Moravě probíhá se všemi důsledky, až do těch halířových sbírek nejchudších obyvatel. Aristokracie, která jinde, např. v Maďarsku nebo v Rumunsku, většinou také podporovala vznik Národních divadel, přispěla však v Čechách a na Moravě na jeho vybudování jen zcela nepatrně.

Na počátku cesty Čechů za Národním divadlem stojí, pokud víme, měšťan *František Jiřík*, který podal v roce 1784 žádost o zřízení divadla pro české i německé hry.^{25/} V pozadí jeho akce stáli zřejmě bratři Thámové, tehdy ještě velice mladí lidé, průkopníci českého profesionálního divadla. Na Jiříkovu akci navázali v roce 1785 profesionální divadelníci *František Höpfler*, *Vincenc Karel Antong*, *František Xaver Sewe* a *Antonín Zappe*, kteří, když přemohli různé překážky, založili v Praze roku 1786 K. c. Vlastenecké divadlo v Novém Městě na Koňském trhu. Tito žadatelé ve svých německy psaných peticích termínu Nationaltheater ovšem ještě neužívali a za cíl svého podnikání uváděli jen to, že chtějí prospět české řeči a mravnosti obyvatel.^{26/} Podnikatelé Vlasteneckého divadla v centru Prahy však jako první už zdůrazňovali, že jejich divadlo bude divadlem *pro celý český národ*. Tento záměr dokládá i skutečnost, že žádali o povolení k hrám nejen v Praze na Novém Městě, ale i v Plzni, Chebu, Českých Budějovicích, Hradci Králové a v Litoměřicích.

Také tito divadelníci žádali o souhlas pro německé hry, neboť jinak by jejich žádost zřejmě neměla naději na přijetí, avšak už v peticích, jako později v praxi, naznačovali, že se německým produkcím hodlají věnovat jen okrajově.

První, kdo na českém území použil v souvislosti s českou divadelní otázkou termínu, který vzešel z hnutí evropských Národních divadel, byl anonymní autor knihy *Beobachtungen in und über Prag von einem reisenden Ausländer*, která vyšla v Praze roku 1787.²⁷ / V knize se mluví o *National-Schauspiel*. Hlavní cíl jejího působení vidí neznámý autor zřejmě v prospěchu pro českou řeč. / Divadelní praxe česká i publicistika chápaly však cíle českého divadla širše. / Autor brožury uvažuje také o tom, jak by se dalo české divadlo v Praze vybudovat, a dokonce prohlašuje, že nezná jinou zemi, kde by se snáze dala národní činohra založit a kde by jistě také mohla bez podpory z vyšších míst prosperovat. / „Ich kenne kein Land, wo bequemer ein National-Schauspiel anzulegen wäre, und gewiss auch ohne höhere Unterstützung fortkommen könnte.“ / Říká také, že česká národní činohra by se dala zřídit přispěním některých českých měst. Jeho slova dokládají, že už na konci 18. století existovala úvaha, že by se divadlo dalo postavit z peněz ne snad jen pražských, ale pomocí obyvatel několika měst, tedy jakousi svépomocí. Úvaha do jisté míry předpokládala způsob, jímž byly pak v letech 50.—80. prostředky na Národní divadlo v Praze skutečně shromážděny.

Nejzávažnější úvahu o Národním divadle zveřejnil však v roce 1793 až *Prokop Šedivý* ve spisku *Krátké pojednání o užitku, který ustavičně stojící a dobře spořádané divadlo způsobiti může.*²⁸ / V této práci, která je, aniž to Šedivý přiznal, volnou adaptací Schillerovy přednášky *Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken*, vyslovuje názor, že samostatné české divadlo by přispělo *k sjednocení a upevnění národního kolektivu*. Divadla je podle jeho soudu zapotřebí k tomu, aby vlastenci „všichni stejně smejšleli a všichni jednu náklonnost měli...“ Autor vyhrocuje své myšlenky do těchto slov: „... Kdybychom se toho dočekali, že bychom ustavičné české divadlo měli, tenkrát bychom také jeden národ byli.“

Šedivý jako první v českých zemích upozornil *na podstatnou funkci Národních divadel* pro rozvoj evropských národů. V jeho stati vrcholí — na evropské úrovni myšlení — úvahy o českém Národním divadle v okruhu české osvícenské inteligence.

Další úvahu o „stálém a řádném divadle“ v českém prostředí najdeme v rozsáhlé žádosti pražského měšťana *Mikuláše Müllera* o zřízení české scény v Praze, kterou v roce 1821 poslal císaři Františku I.²⁹ / Autor žádosti, toužící v Praze vybudovat — jako první — už *výhradně českou divadelní scénu*, zdůrazňuje, že tato scéna by měla být divadlem Čechů, kteří až dotud takové divadlo neměli. V žádosti se připomíná její reprezentační význam pro celý národní kolektiv. Termínu „Národní divadlo“ nebylo však v tomto dokumentu použito.

Termín Národní divadlo připomněl se v českém kulturním okruhu až v roce 1839, kdy *Květy* v čísle 102 otiskly překlad článku Jindřicha Börnsteina *Über die Begründung einer illyrischen National-Bühne*, který původně vyšel v témže roce v časopisu *Danica* /č. 46/. Krátce nato vynoří se tento termín také na Slovensku. Tam totiž v roce 1841 vzniklo v Sobotišti jako reprezentační ochotnická scéna štúrovské generace Slovenské národní divadlo nitrianské.³⁰ /

Myšlenka zřídit české divadlo v Praze objevuje se znovu až v polovině 40. let, kdy řada pražských měšťanů a inteligentů měla v úmyslu založit *Jednotu pro divadlo*

české/1845/, která by pomocí akcí získala kapitál potřebný ke stavbě. Ač ani v jejich žádosti o povolení této akce není použito termínu Národní divadlo, text jasně dokládá, že signatářům memoranda, odeslaného nejprve zemskému sněmu, šlo o ústav tohoto druhu. „Ano, trpký stud naplňuje nás při myšlence, že my Čechové, hledíce s pýchou na naše slavné předky, kteří druhdy se svými sousedy ve všelikém ušlechtilém umění závodili, zůstali jsme v tomto směru uměleckém pozadu a uprostřed kruhu vzdělaných národů jedini stojíme, kteří dosud žádného jeviště nemáme.“^{31/} V téže žádosti se říká, že Čechům, Moravanům, Slezanům a Slovákům nebyla zatím poskytnuta možnost mít vlastní divadlo. Signatáři žádosti, mluvící jakoby v zastoupení těchto, chápali tedy scénu, kterou chtěli vytvořit, jako *reprezentativní scénu obyvatel českých zemí a dokonce i — Slovenska*.

V žádosti jsou zformulovány i *cíle*, které by toto české divadlo mělo plnit. Žadatelé tvrdí, že toto divadlo bude ústav vzdělávací, tedy zdůrazňují jeho poznávací funkci, i zároveň institucí působící k zušlechtnění mravů a budící smysl pro umění. Podobné formulace, totiž důraz na funkci poznávací, morální a estetickou, najdeme v roce 1850 i v svolání Sboru pro zřízení českého Národního divadla v Praze. Pouze v jednom bodě se toto svolání zásadně liší od pozdějšího dokumentu. Nepřipomíná politický význam divadla. V předbřeznovém metternichovském Rakousku by to bylo velice netaktické a vlastně i nemožné. I tak ovšem tato akce nakonec ztroskotala pro nepřízeň vídeňského dvora.

To, že v tomto případě signatářům šlo již o Národní divadlo, dosvědčil J. K. Tyl v dedikaci F. L. Riegrovi, zřejmém inspirátoru této akce, otištěné v knižním vydání svého dramatu *Slepý mládenec*.^{32/}

S naprostou otevřeností hovoří o Národním divadle již J. K. Tyl v Nebezpečném proslovu z jara 1848.^{33/} Cíle tohoto divadla vidí jednak v reprezentaci národa /„veřejné osvědčení národního života“/, jednak v tom, že je „pákou k povznesení národu“. Konečně chápe divadlo jako vzdělávací ústav všeho občanstva. /„Potřebujeme i pro nynější generaci vedle jiných vzdělávacích prostředků i řádné divadlo . . .“/

Národní divadlo, tj. termín pro označení budovy a instituce, objevuje se běžně v české publicistice všech frakcí měšťanských politiků za buržoazně demokratické revoluce 1848—1849. Také první česká kočovná společnost, kterou zřídil v roce 1849 J. A. Prokop, se nazývala Národní divadlo pro venkov.^{34/}

V roce 1850 v prohlášení *Sboru pro zřízení českého Národního divadla v Praze* setkáváme se pak s další formulací cílů divadla.^{35/} Autorem svolání byl František Palacký, text však prošel několikerou redakcí a cenzurou, protože vznikl již za politické reakce. V tomto svolání se říká, že Národní divadlo „bude školou života a mravů“, „semenišťem krasoumy“ a „pomníkem nabyté rovnoprávnosti konstituční“. V tomto závažném dokumentu se tedy připomínala *funkce poznávací, morálně výchovná, estetická a politická*.

V okamžiku, kdy se přecházelo od proklamací k činům, kdy se rozbíhala reálná akce za vybudování českého Národního divadla v Praze, končí zatím náš výzkum života ideje Národního divadla v české společnosti. V dalším vývoji byla idea Národ-

ního divadla, program budované scény, dále rozpracována. Politický aspekt však v době budování jednoznačně převládá. Češi, bojující tehdy neúspěšně prostředky přímého politického boje za svá národní práva v rámci rakouské monarchie, viděli v budovaném divadle symbol své svobody a věřili, že divadlo bude vůdčí tribunou jejich zápasů za svobodu. Kdyby nešlo o akci mimořádného politického významu, nemohla by nikdy nalézt takového ohlasu v české společnosti, jaký ve 40.—80. letech 19. století dosáhla.

Cíle, které proklamovali pro české Národní divadlo v polovině 40. let signatáři žádosti zemského sněmu a později i citované svolání Sboru, neškodí srovnat s cíli, které přisuzuje Národnímu divadlu v roce 1846 neznámý autor v druhém vydání Allgemeines Theater-Lexikon I, který vycházel v Altenburgu a v Lipsku.^{36/}

Nationaltheater

Eine Bühne, die ausschliesslich Stücke gibt, die ihrem Volke angehören /also nicht Uebersetzungen/ wie das Théâtre Français in Paris und /sonst wenigstens/ Covent-Garden u. Drury-Lane in London, die also durch diese Stücke sowohl, als durch die Art der Darstellung den Charakter des Volkes repräsentiert, und folglich auch als Normalbühne gelten kann. . .

Autor slovníkového hesla zachytil jedno z pojetí Národního divadla ve středoevropském prostoru téměř sto let po výzvách osvícenců k zakládání divadel tohoto typu. V jeho pojetí Národní divadlo je už jen ústav, sloužící k zobrazování národního života jednak v dramatických textech, jednak v inscenacích. Je to pojetí neobyčejně úzké. Naproti tomu koncepce signatářů, i později budovatelů Národního divadla, přerůstala úzké národní cíle — v osvícenském duchu — důrazem na význam divadla pro poznání, charakter i umělecké cítění občana. České představě Národního divadla bylo také cizí zužovat repertoár českého divadla na dramatikou vlastního národa.

Slovníkové heslo také neříká, že by se Národní divadlo toho či onoho národa mělo aktivně podílet na jeho rozvoji. Text hesla prozrazuje, že bylo formulováno v národním společenství, které již nežilo problematikou Národního divadla, jako v tu dobu řada menších národů, mezi nimi i Češi.

Zápas o Národní divadlo v Praze — pokusme se shrnout náš výklad — je součástí zápasů evropských národů o reprezentativní národní scénu, která na přechodu od feudalismu ke kapitalismu měla roli důležitého sjednocujícího centra.

Idea Národních divadel se neujala u velkých národů — s výjimkou Francie — a naopak se naplno rozvinula u malých, hlavně slovanských národů.

Zvláštností českého vývoje je, že budování Národního divadla se stalo po řadu desetiletí klíčovou národně osvobozenou akcí a symbolem národního zápasu za národní a státní svobodu. Divadlo vzhledem k mimořádně dlouhé době zápasu o jeho zřízení sehrálo hlavní politickou roli v národním hnutí před svým otevřením.

V českých zemích budoval Národní divadlo skutečně celý národ, idea Národního divadla tu byla domyšlena do krajnosti.

Program českého divadla — a tedy i Národního divadla — nebyl nikdy úzce nacionalistický. Divadlo mělo prospívat české národnosti, ale i obecně lidské výchově člověka.

Poznámky

- 1/ J. P. /J. Pospíšil/, *Hamburská dramaturgie je . . .*, in: G. E. Lessing, *Hamburská dramaturgie*, Výbor, Praha 1951, s. 9. Viz též J. Stromšík, *Lessingovy práce o umění*, in: G. E. Lessing, *Hamburská dramaturgie*, Láokoón, Stati, Praha 1980, s. 523.
- 2/ R. Lothar, *Das Wiener Burgtheater*, s.l., s.a., s. 17—18.
- 3/ *Dějiny českého divadla I*, Praha 1968, s. 263.
- 4/ J. Vondráček, *Dějiny českého divadla*, Doba obrozenská, 1771—1824, Praha 1956, s. 600.
- 5/ *Dějiny českého divadla I*, Praha 1968, s. 224.
- 6/ Viz pozn. 1.
- 7/ Viz pozn. 2, s. 43—46. Též: J. Gregor, *Weltgeschichte des Theaters*, Zürich 1933, s. 504.
- 8/ Z. Raszewski, *Krótká historia teatru polskiego*, Warszawa 1978, s. 59—61.
- 9/ Nesign.: *Nationaltheater*, in: *Theaterlexikon*, Berlin 1977, s. 388.
- 10/ *Dějiny českého divadla II*, Praha 1969, s. 18.
- 11/ Údaj z expozice v Märkisches Museum, Berlin /1983/.
- 12/ H. Haider — Pregler, *Theater und Schauspielkunst in Oesterreich*, Wien s.a./1970/, s. 177.
- 13/ *Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci I*, Od počátku do roku 1918, Praha 1981, s. 46.
- 14/ Viz pozn. 12, s. 164.
- 15/ Viz pozn. 10, s. 69.
- 16/ Viz pozn. 11.
- 17/ Viz pozn. 9.
- 18/ Tamtéž.
- 19/ H. Knudsen, *Deutsche Theatergeschichte*, Stuttgart 1970, 2. vyd., s. 221—239.
- 20/ Viz pozn. 9.
- 21/ Údaje zejm. z *Enciclopedia dello spettacolo*. Viz též J. Hušková-Flajšhansová, *Moderní rumunské drama*, Praha 1934, s. 14.
- 22/ Údaje — kromě výše uvedené encyklopedie — zejm. ze spisu J. Máchala *Slovanské literatury II, III*, Praha 1925, 1929.
- 23/ O. Teuber, *Geschichte des Prager Theaters II*, Prag 1885, s. 93—95.
- 24/ O tomto procesu pojednává druhý svazek *Dějin českého divadla*, Praha 1969.
- 25/ Jiříkovu žádost publikoval F. Bařha, *Dva dokumenty k historii počátků českého divadla v Praze*, *Divadlo* 9, 1958, s. 750 n.
- 26/ Viz pozn. 4, s. 95—107.
- 27/ Anonym: *Beobachtungen in und über Prag von einem reisenden Ausländer*, Erstes Bändchen, Prag 1787, s. 140.
- 28/ F. Schiller — P. Šedivý, *O mravním poslání divadla*, Praha s.a. /1955/, s. 39—40.
- 29/ Viz pozn. 4, s. 421—426.
- 30/ *Kapitoly z dejín slovenského divadla*, Od najstarších čias po realizmus, Bratislava 1967, s. 222—232.
- 31/ O této akci viz nejpodrobněji F. A. Šubert, *Národní divadlo v Praze*, *Dějiny jeho i stavba dokončená*, Praha 1881/—1883/, s. 13—30. Odtud i citát.
- 32/ J. K. Tyl, *Slepý mládenec*, Praha 1847.
- 33/ J. K. Tyl, *Nebezpečný proslov*, *Včela* 1848, s. 106, 110—111, 114, 118—119, 124.
- 34/ J. Knap, *Umělcové na pouti*, Praha 1961, s. 8.
- 35/ Faksimile provolání je v *Dějínách českého divadla II*, Praha 1969, za s. 356.
- 36/ *Allgemeines Theater-Lexikon I*, Altenburg-Leipzig 1846, 2. vyd., s. 345.